

XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Karasi Sancağı ve Havalisinde Katrancıyan Taifeleri

Tar Maker Groups in the Karasi Sanjak and Its Surroundings from the 14th to the 16th Century

Serkan Sarı*^{OR}; Azer Gürcan**^{OR}

Öz

Bu çalışma, Anadolu'da katran üretiminin tarihsel süreçteki ekonomik önemini ve özellikle Orta Çağ'dan Osmanlı'ya Anadolu'daki sosyal yapı üzerindeki etkilerini birlikte incelemektedir. Karasi bölgesi ve havalisinin katran üretimi için uygun koşullar sunduğu kaynaklarda ve arşiv belgelerinde vurgulanmaktadır. Osmanlı'da katran üretimini sağlayan gruplar kaynaklarda "katrancıyan" ve "ziftiçiyan" olarak adlandırılarak özel bir statü ile kayıtlara geçirilmiştir. Ve bu gruplar, yerel ihtiyaçların yanı sıra ticari kazanç sağlamışlardır. Osmanlı dönemi kaynakları, katran üretimi ve kullanımıyla ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu ürünün özellikle askeri alanlarda ve denizcilikte önemli bir yer tuttuğunu görülmektedir. Tahrir defterleri, katran üreticilerinin sosyal ve ekonomik durumu, vergi muafiyetleri ve toplum içindeki statüleri hakkında bilgiler vermektedir. Katranın askeri ve gündelik hayatta yaygın kullanımı, üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla devlet müdahalesini gerektirmiştir. Bu çalışma, katran üretiminin toplumda uzmanlaşmayı teşvik eden özel grupların varlığıyla nasıl şekillendiğini, Osmanlı yönetiminin bu süreçte nasıl bir rol oynadığını ve katranın ekonomik ve sosyal yapıdaki yerini analiz etmektedir. Bu çalışma ayrıca, Osmanlı iktisat anlayışının, devletin gereksinimlerini karşılamakla birlikte halkın temel ihtiyaçlarını da gözettiğini ortaya koymakta ve Osmanlı'da üretim ve toplumsal yapı ilişkilerinin önemli bir örneğini sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Katrancıyan, Ziftiçiyan, Karasi Sancağı, Ticaret.

Abstract

This study examines the historical economic significance of tar production in Anatolia and its impact on the social structure from the Middle Ages to the Ottoman period. It emphasizes that the Karasi region and its surroundings offered favorable conditions for tar production. Groups involved in tar production during the Ottoman era were referred to in historical sources as "katrancıyan" and "ziftiçiyan," which conferred a special status upon them in official records. These groups not only catered to local needs but also generated commercial profits. Ottoman period sources provide detailed information regarding tar production and its uses, highlighting its significant role, particularly in maritime and military contexts. The Tahrir registers to elucidate tar producers' social and economic status, their tax exemptions, and their positions within society. The widespread use of tar in both military and everyday life necessitated state intervention to ensure the sustainability of production activities. This study analyses how tar production was shaped by the presence of specialized groups that encouraged expertise in society, the role played by the Ottoman administration in this process, and the place of tar within the economic and social structure. Furthermore, it demonstrates that the Ottoman economic understanding sought to address the needs of the state while also considering the fundamental needs of the people. The study presents a significant example of the relationship between production and social structure in the Ottoman Empire.

Keywords: Tar Maker, Pitchman, Karasi Sanjak, Trade.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Balıkesir Üniversitesi serkan.sari@balikesir.edu.tr

** Balıkesir Üniversitesi azer.gurcan@balikesir.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 3

Başvuru / Submitted : 25 Aralık 2024 & Kabul & Accepted: 4 Nisan 2025

Atıf / Citation: Sarı, S; Gürcan, A. "XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Karasi Sancağı ve Havalisinde Katrancıyan Taifeleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 25 (2025): 392-407.

Giriş

Tarih boyunca doğal kaynaklar, toplumların ekonomik ve stratejik yapılarında belirleyici bir rol oynamıştır. Katran, bu kaynaklar arasında savunma, denizcilik ve ticaret gibi farklı alanlarda önemli işlevler üstlenen bir madde olarak dikkat çekmektedir. Katran, çam, ardıç, köknar gibi belirli ağaçlardan faydalanılarak yapılmaktadır. Daha geniş manada ise organik maddelerin damıtımından meydana getirilen bir üründür ve Orta Çağ'dan günümüze benzer yöntemlerle üretilmeye ve değişik alanlarda kullanılagelmiştir. Katranın kullanımıyla ilgili tarihi belgelere yansıyan ifadeler, onun daha çok askeri ve ticari amaçlara hizmet ettiğini göstermektedir. Lakin belgeler tahlil edildiğinde katranın toplumun gündelik hayatının pek çok safhasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Koyu rengi ve itici kokusuna rağmen, yanıcı özelliği, sağlık alanındaki faydaları ve izolasyondaki etkinliği, bu malzemeyi hem tezatlarla dolu, hem de dikkat çekici bir şekilde geniş kullanım alanlarına sahip kılmaktadır. Bu geniş kullanım alanı ve bilhassa askeri amaçlı önemi nedeniyle katran, Orta ve Yeni Çağ'da devletlerin temin ve ticaretinde öncelik gösterilen stratejik mallar içerisinde yer almıştır. Katran, yanıcı silahların yapımında kullanılan temel malzemelerden biri olması itibarıyla hem iç pazarlarda hem de Akdeniz ticaretinde önemli bir yer tutmuştur.

Katran üretiminin belirli ağaç türlerinin yakılarak veya kaynatılarak damıtılmasıyla üretilmesi bir bilgi birikimini gerektirmektedir. Zaman içerisinde devletler tarafından katran üretimi uzmanlık gerektiren bir faaliyet olarak nitelendirilmiştir. Toplum içerisinde katran üretimi yapan gruplar devlet tarafından önemli görülmüş ve bu uzmanlığın nesilden nesile aktarılması için birtakım düzenlemelere gidilmiştir.

Çalışma konusu ile ilgili kayıtlar tahlil edildiğinde, katran üretenlerin toplumsal tabakalaşma içerisinde kendilerine ayrı bir sınıf olarak yer bulduklarını görülmektedir. Bilhassa Osmanlı kaynaklarında katran üreten gruplar, katrancıyan, ziftciyan gibi isimlerle tanımlanarak bir takım vergi muafiyetleri ve üretim mecburiyetleri ile tahrir defterlerine kaydedilmişlerdir. Kayıtlardan, bahsedilen grupların genel olarak belgelere yansıyan reayadan farklı tutuldukları anlaşılmaktadır. Üretimdeki uzmanlıkları ile genel toplum yapısı içerisinde farkları belirtilen bu gruplar, vergi muafiyetleri ve üretimde devlet tarafından belirlenen miktarı üretme mecburiyeti ile yüz yüze kalmışlardır. Ayrıca, oğulları da deftere “katrancıoğlu” ibaresi ile kaydedilmiş, böylece tecrübelerinin gelecek nesillere aktarılması planlanmıştır. Osmanlı tahrir defterleri katrancıları bir takım muafiyet ve yükümlülüklerle birlikte farklı bir toplumsal tabaka olarak kaydetmiş, katrancıoğlu tabiri ile oğullarına da birtakım muafiyetler tanımıştır. Uygulama ile hem mesleğin devamı sağlanırken hem de mesleki bir uzmanlıkla ortaya çıkan toplumsal tabakayı asabiye ilişkileriyle de kalıcı hale getirmek istemiştir. Osmanlı'da bu tür özel malları üretenler benzer vergi muafiyetlerine tabi olagelmışlerdir.¹ İbn-i Haldun

¹ Mehmet Ali Türkmenoğlu ve Murat Polat, “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi Uygulamaları: Birecik Ve Runkale Örneği”, *Ekonomi, Finans ve İşletme Yönetimi Alanında*

toplumların oluşumu ve tabakalaşması meselesini değerlendirirken iki temel unsuru ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan birisi gerekli mesleki iş bölümü, ikincisi ise asabiyet ilkesidir.² Osmanlı taşradaki iktisadi faaliyetleri kaydederken katran üretenleri ayrı bir isim ve ayrı yükümlülüklerle tanımlamış, aynı zamanda katrancı oğullarını da belgelerde kaydederek asabiyet ilkesiyle de bu grubun devamlılığını ve ürünün teminini garanti altına almaya çalışmıştır.

Katranın askeri amaçlı kullanımı ile Orta ve Yeni Çağ'da denizcilikte gemi yapımı ve silah olarak kullanılması ticari açıdan değerini de arttırmıştır. Bu durum beraberinde katranın devletlerarası ilişkilerde satışı yasaklanan veya ithalatı özendirilen mallar arasında yer alması sonucunu doğurmuştur. Akdeniz havzasında devam eden doğu-batı mücadelesinin bir ürünü olarak Akdeniz limanlarında devam eden ticari rekabetin içerisinde öne çıkan diğer stratejik malların yanında katran da özel bir ürün olarak kayıtlara geçmiştir.

Çalışmada, Osmanlı dönemi iktisadi yapısı içerisinde katran üretim ve ticaretinin ekonomik ve sosyal etkileri ile üretim faaliyetlerinin devlet tarafından nasıl organize edildiği incelenmiştir. Özellikle klasik dönem Osmanlı taşrasında toplumsal yapı ve üretim ilişkilerin öğrenilebildiği temel kaynaklardan olan tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar incelenerek, katran üretimi, üretimi yapan sosyal gruplar ve bu grupların toplumsal yapı içerisindeki yerleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu bağlamda, çalışma katranın Osmanlı ekonomisindeki yeri, çevresel kaynakların kullanımı ve korunması ile uluslararası ticaretteki rolünü ele alarak, bu doğal kaynağın tarihsel ve stratejik önemini çok boyutlu bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Orta ve Yeni Çağ'da Katranın Kullanım Alanları

Katran, insanlık tarihinin eski dönemlerinden beri önemli bir kullanım alanı bulmuş ve çeşitli ihtiyaçlara yönelik olarak üretilmiştir. Katranın üretimine dair en eski kayıtlar, Antik Yunan filozoflarından Theophrastus ve Roma doğa tarihçisi Yaşlı Plinius tarafından tutulmuştur.³ Bu kayıtlar, katran üretiminin oldukça eski bir geçmişe sahip olduğunu ve üretim yöntemlerinin temel prensiplerinin günümüze kadar büyük ölçüde değişmediğini göstermektedir.

Katran üretiminin ilk yöntemleri oldukça basittir. İşlenmiş odun ile yanan odunun fiziksel olarak ayrıldığı ilkel yöntem, katran elde etmenin en temel yolu olarak kullanılmıştır. Ancak bu yöntem, verimlilik açısından yetersiz ve kontrol edilmesi zor bir

Güncel Gelişmeler III, Ed. Aican Umut, (İstanbul: Nobel, 2022), 274; Yunus İnce, "Kârhânenen Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi (18–19. Yüzyıllarda)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (Studies in Ottoman Science) 13, sy. 1 (Aralık 2011); Ekrem Gürdal, "Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi: 968 Numaralı Güherçile Tahrir Defterinin Değerlendirilmesi ve Latin Harflerine Çevrilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2015), 10.

² İbn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Dergah Yayınları:2017), 323-324.

³ Pliny the Elder, *Naturalis Historia* (Impressi Venetiis: Per Nicolaum Ienson Gallicum, 1472), 304-305; Theophrastus, *Historia Plantarum* (Impressum Taruisii: Per Bartholomaeum Confalonierum De Salodio, 1483), 32-35.

yöntemdir. Zamanla üretim teknikleri gelişmiş ve daha etkili yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. 13. yüzyıldan itibaren daha geniş bir alanda bilinen iki kazanlı katran damıtma işleminin yaygınlaşması katran üretiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Orta Çağ'da yaygın olarak bilinen katran üretim yöntemi, biri diğerinin üzerine yerleştirilmiş ve üstteki kabın alt kısmında katranın süzülerek alttaki kaba akmasını sağlayan delikler bulunan iki kap kullanmayı içermektedir.⁴ Bu yöntem, odunun damıtma sırasında daha etkili bir şekilde işlenmesini sağlamış ve katran üretimindeki verimi artırmıştır. İki kazan yöntemi, odunun kontrollü bir şekilde ısıtılması ve damıtılması prensibine dayanmaktadır. Bu teknik, özellikle çam ve ardıç ormanlarının yoğun olduğu bölgelerde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Bu tür ormanların az olduğu bölgelerde yerel ihtiyaçları karşılamak için daha basit yöntemlerle sınırlı miktarlarda katran üretildiği görülmektedir.

Katranın kullanım alanları incelendiğinde, askeri amaçlarla kullanımı daha fazla öne çıkmaktadır. Orta Çağ savaşlarında taarruz ve savunma yöntemleri arasında katran ve zift gibi yanıcı maddelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu maddelerin kaynar hâlde düşman üzerine dökülmesi, sıkça başvurulan etkili bir yöntemdir. Özellikle kaleler ve savunma hatlarında sıcak katranın bir silah olarak kullanımı, dönemin askeri stratejilerinde önemli bir yer tutmuştur. Orta Çağ yazılı kaynaklarında bu tür savunma taktiklerine dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Katran, sadece bir inşaat ve ticaret ürünü olarak değil, aynı zamanda savunmada kullanılan bir silah olarak da stratejik bir öneme sahip olmuştur. Katranın savunma işlevine en erken örneklerden biri, Bizans İmparatorluğu'nun geliştirdiği ve 7. yüzyılda Müslüman-Bizans savaşlarında karşımıza çıkan Rum Ateşi'dir. Bizanslılar, bu silahın içeriğini büyük bir sır olarak saklamış ve yüzyıllar boyunca etkin bir şekilde kullanmışlardır. Rum Ateşi'nin içeriği, uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuşsa da yazılı kaynaklarda bu yanıcı karışımın bileşenlerine dair birçok farklı iddia bulunmakla birlikte, katranın bu karışımda önemli bir rol oynadığına dair veriler mevcuttur. Rum Ateşi, Bizans'ın Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki deniz savaşlarında belirleyici bir silah hâline gelmiş, aynı zamanda İstanbul'un savunmasında da kilit rol oynamıştır. *Itinerarium Gesta Regis Ricardi* adlı eserde anlatıldığına göre, 1190 yılında bir deniz savaşında, Bizans gemilerinden demir borular aracılığıyla püskürtülen bu son derece yanıcı olan sıvı, düşman gemilerini kolaylıkla ateşe vermiş ve su ile söndürülemeyen yapısı sayesinde büyük bir stratejik avantaj sağlamıştır.⁵ Yine aynı kronik, Müslüman bir askerin attan düştüğünde taşıdığı Rum Ateşi şişesinin kırıldığını ve sıvının askerin tüm vücuduna yayılarak ölümcül yanıklar oluşturduğunu bildirmektedir.⁶ Katranın silah olarak Moğollar tarafında da kullanıldığı bilinmektedir. Moğolların kuşatma sırasında katranı ateşe verdiği ve daha sonra bunu mancınıkta

⁴ Kurzweil, A. ve D. Todtenhaupt. "Technologie Der Holzteergewinnung." *Acta Praehistorica Et Archaeologica*, 23 (1991): 67.

⁵ "Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi." *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, Ed. William Stubbs, (London: Longman, 1864), 81.

⁶ *Itinerarium Peregrinorum*, 105.

kullandıkları bilgisi kaydedilmiştir.⁷ Özellikle Haçlı Seferleri sırasında da bu tür yanıcı maddelerin kullanımı dikkat çekmektedir. I. Haçlı Seferi sırasında Kudüs kuşatmasında, Raimond d'Aquilers, katran, balmumu, kükürt ve keten bezlerle sarılmış ahşap tokmakların Müslümanlar tarafından Hristiyan savunma hatlarına fırlatıldığını belirtmiştir.⁸ Yine Haçlı seferleri sırasında tekeri zift ve katranla kaplayıp ateşe verip yuvarlayarak düşmanın üzerine gönderildiği bilinmektedir.⁹ Katranın savaş malzemesi olarak kullanılması kuşatma ve saldırıların başarısını artırmış ve düşman savunmasını zayıflatmıştır.

Orta Çağ'dan itibaren savaşlarda kullanıldığı gibi denizcilik faaliyetlerinde de katranın kullanımı görülmektedir. Özellikle gemi kalafatlamada kullanılan katran ve zift, bu dönemin önemli hammaddelerinden biri haline gelmiştir.¹⁰ Denizcilik faaliyetlerinin yaygınlaşması ile katrana duyulan talep artmış ve katran savaşlarda olduğu gibi denizcilik alanında da hayati işlev üstlenmiştir. Katranın denizcilikte kullanımı üzerine yapılan çalışmalar hem savaş hem de ticaret gemilerinin uzun ömürlü ve işlevsel kalabilmesi için ne kadar kritik bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir. Denizcilik tarihinde, gemilerin su geçirmezlik özelliklerini geliştirmek, onları çürümeye karşı korumak ve deniz zararlılarına karşı dayanıklı kılmak için katran, önemli bir doğal kaynak olarak kullanılmaktaydı.¹¹

Katran, gemilerin ahşap yapısının zayıflamasını önlemek amacıyla gövde plakalarının birleşim yerlerine sürülerek su geçirmezlik sağlamaktaydı. Bu süreç, suyun geminin iç bölgelere sızmasını engelleyerek, ahşabın hızla bozulmasını önlemekteydi. Gemi yapımında kullanılan ahşap, tuzlu deniz suyunun ve hava koşullarının etkisi altında hızla çürümeye ve yıpranmaya meyillidir. Özellikle denizlerdeki ahşaba zarar veren canlılar, gemilerin gövdesini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Katran, hem bu zararlılara karşı koruma sağlamış hem de geminin dayanıklılığını artırmıştır. Katran üretimin yetersiz kaldığı coğrafyalarda da denizcilikte kullanılmak üzere katran ithalatının yapıldığını ve bu durumun belgelere yansıdığını söylemek mümkündür. Selahaddin Eyyubi'nin gemi yapımında kullanılmak üzere demir, katran, zift ve kereste gibi malzemelerin temini için Venedik, Ceneviz ve Pisalılarla anlaşmalar yaptığı bilinmektedir.¹² Bu durum, bahsedilen ürünlerin askeri gücün sürdürülebilirliği için hayati olduğunu göstermektedir.

Geç Orta Çağ'dan itibaren katran zift ile birlikte, Akdeniz ticaretinde ekonomik ve stratejik bir değer de taşımaktadır. Guillelmus Adae'nin kayıtlarında, Katalanlar,

⁷ Brian Todd Carey, Joshua Allfree ve John Cairns, *Warfare in The Medieval World*. (Barnsley: Pen & Sword Military, 2006), 119.

⁸ Raymond D'Aquilers. *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*. Çev. Johnhugh Hill-Laurita Hill, (Pennsylvania: American Philosophical Society, 1968), 125.

⁹ Konstantin Nossow, *Ancient And Medieval Siege Weapons*. (Spellmount, 2006), 202.

¹⁰ Süleyman Nutki, *Kamus-i Bahri, Denizci Sözlüğü*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 320.

¹¹ Mustafa Taş, "18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift ve Katran Temini." *Turkish Studies History* 15/4 (2020): 1228.

¹² Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devleti* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 94.

Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalılar gibi büyük ticaret güçlerinin, Mısır'a temel ihtiyaç maddeleri sağlarken katranı da kaçak yollardan ticaret malları arasına dahil etmeleri, bu ürünün önemini ortaya koymaktadır.¹³ Geç haclı seferleri teorisyenlerinden Marino Sanudo'nun yazılarında ise Memlûk Sultanlığı'na kereste, demir ve katran gibi stratejik malların tedarikinin kısıtlanması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴ Sanudo, bu tür bir kısıtlamanın Memlûklerin savaş gücünü ve Sultanın ekonomik kaynaklarını ciddi şekilde baltalayabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁵ Schein'in de belirttiği gibi, katran gibi savaş malzemelerinin ithalatını engellemek, Memlûklerin Batı'ya olan ticari bağımlılığını derinleştirirken, aynı zamanda onların askeri hazırlıklarını ve ekonomisini zayıflatmayı amaçlıyordu.¹⁶ Katranın, gemilerin dayanıklılığını artırmaktan düşman gemilerine karşı yanıcı silah olarak kullanılmasına kadar geniş bir stratejik kullanım alanı bulunmaktaydı. Bu nedenle Batı, bu malların ticaretini kontrol altına almaya çalışarak, ticari faaliyetleri savaş stratejilerine hizmet edecek biçimde şekillendirmiştir. Böylece zift ve katran, dönemin Akdeniz ticaretinde sadece ekonomik değil, askeri ve siyasi dengeleri etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

Orta Çağ'dan itibaren katran, stratejik bir malzeme olmasının yanı sıra değerli bir ticari emtiadır. Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynayan Zaccaria kardeşler, Sakız Adası'na hâkim olduktan sonra sakız, şap, tuz ve katran ticaretini kontrol altına almışlardır.¹⁷ Bu da ürünlerin bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisini göstermektedir. Sakız Adası gibi ticaret ağlarının merkezinde yer alan bölgelerin bu tür stratejik ürünlerin ticaretinde kontrol sağlaması, ticaretin sadece ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda bölgesel güçlerin siyasi ve askeri gücünü pekiştiren bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır. 13. yüzyılda Batılı satıcıların kantar başına katran için 1 Narbonese madeni parası gibi belirli bir komisyon ücreti ödediği bilinmektedir.¹⁸ Bu da malzemenin düzenli ve yaygın bir ticari dolaşıma sahip olduğunu göstergesidir. Yükte hafif olmalarına karşın fiyatlarının yüksek olması, katranın ticarete avantajlı bir ürün olarak öne çıkmasını sağlamıştır.¹⁹ Bu durum, özellikle ticaret yollarında taşınan malların miktarını sınırlayan kısıtlamalar göz önüne alındığında, tüccarlar için katran gibi değerli malları tercih edilir hale getirmiştir. Katran, bu bağlamda hem ticari hem de stratejik önemiyle dönemin ekonomik yapılarında merkezi bir konuma sahip olmuştur.

¹³ Guillelmus Adae, "De Modo Saracenos Extirpandi." *Recueil Des Historiens Des Croisades II*, (1906), 523.

¹⁴ Marino Sanudo, *Liber Secretorum Fidelium Crucis Super Terrae Sanctae*. (Hanoviae: Typis Weshelianis Apud Heredes Joannis Aubrii, 1611), 299.

¹⁵ Marino Sanudo, *Liber Secretorum*, 25

¹⁶ Sylvia Schein, *Fidelis Crucis: The Papacy, The West And The Recovery Of The Holy Land 1274-1314*. (Oxford: Clarendon Press, 1991), 91-102.

¹⁷ Kate Fleet, *Erken Dönem Osmanlı Döneminde Türk Ceneviz Ticareti*. Çev. Özkan Akpınar. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), 81.

¹⁸ Robert Lopez ve Raymond Irwing, *Medieval Trade in The Mediterranean*. (New York: Columbia University Press, 2001), 133.

¹⁹ Shelomo Dov Goitein, "Mediterranean Trade Preceding The Crusades: Some Fact And Problems." *Offprint Diogene* 59 (1967): 54; Bernard Lewis, *Ortadoğu*. Çev. Selen Y. Kölay. (İstanbul: Arkadaş Yayınlar, 2010), 223.

Bahse konu olan kullanımlarının yanında, katran sağlık konusunda da etkili bir ürün olarak dikkati çekmektedir. Anadolu'da kara hekim olarak da adlandırılan katran, hem geleneksel tıpta hem de hayvancılıkta kullanılan bir madde olmuştur. Geleneksel tıpta özellikle deri hastalıklarının tedavisinde, antiseptik ve iyileştirici özelliklerine başvurulurken, hayvancılıkta ise dış parazitlerin temizlenmesi, şap hastalığı, boynuz kırıkları ve ayak hastalıkları gibi rahatsızlıkların tedavisinde önemli bir yere sahiptir.²⁰ "Katran, Orta Çağ'dan günümüze kadar taşrada geleneksel tıp ve hayvancılıkta kullanılmaya devam eden bir ürün olmuştur.

2. Osmanlı Döneminde Katrancılar

Anadolu coğrafyasına baktığımızda, Anadolu'nun çam ve sedir ormanlarının yoğun olduğu bölgelerinde katran üretimi tarihsel süreçte önemli bir ekonomik faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Toros Dağları, sedir ve ardıç gibi katran üretimi için uygun ağaçların bulunduğu bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Zift ve katran, çeşitli tekniklerle bu ağaçlardan elde edilmiştir. 1300'lerden itibaren Alanya ve çevresi ile Menteşe yöresi de önemli bir üretim merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde, Alanya'da üretilen zift ve katranın önemli bir kısmı Mısır'a gemilerle ihraç edilmiştir.²¹ Ege'de devam eden deniz ticareti açısından önemli bir coğrafya olarak kabul edebileceğimiz Karasi bölgesi, coğrafi ve iklim yapısı itibarıyla katran üretiminde ihtiyaç duyulan çevresel faktörleri verimli bir şekilde sağlayan bir bölge olarak kayıtlara geçmiştir. Edremit körfezi, 13. yüzyıldan itibaren katran üretimi ve ticareti açısından önemli bir merkez haline gelmiştir. Bahsedilen dönemde, bu maddelerin üretiminde uzmanlaşmış toplumsal gruplar "katranacı" ve "ziftçiyan" olarak adlandırılmıştır. Bu gruplar, ağaçlardan farklı yöntemlerle katran ve zift çıkararak hem yerel ihtiyaçları karşılamış hem de ticari bir gelir kaynağı yaratmışlardır.

Katran kullanımı ve üretimi gibi hususlar Osmanlı kayıtlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıtlar, toplumsal ve ticari hususlarda fazla ve tutarlı bilgiler içermesi açısından önem arz etmektedir. Klasik dönem Osmanlı kaynakları tarandığında bir ticari emtiadan ziyade denizcilik ve askeriye ile ilgili alanlarda katran kullanımının öne çıktığı görülmektedir. Osmanlıda vergi ve askeriye ile ilgili olarak tutulan ve Osmanlı tarihi çalışmalarında önemli kaynaklar olarak dikkati çeken tahrir defterlerine katran ve katran üretenlerle ilgili bilgilerin yansdığı görülmektedir. Orta Çağ'dan itibaren görülen katran üretimi Osmanlı döneminde de benzer coğrafyalarda benzer yöntemlerle devam etmiştir. Katran üretimi için gerekli olan başta çam, sedir ve ardıç ağaçlarının yetiştiği

²⁰ Ahmet Avcı ve Rahşan Özen, "Kara Hekim: Katranın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı." *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Veterinerlik Dergisi*, 30/1 (2016):40.

²¹ Marino Sanudo. *The Book Of The Secrets Of The Faithful Of The Cross, Liber Secretorum Fidelium Crucis*. (Farnham, 2011), 59; Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. Enver Ziya Karal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu: 2000), 612; Hansgerd Hellenkemper ve Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini 8 Lykien Und Pamphylien* (Wien: Vlg Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004), 588; Serdar Çavuşdere, "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar." *Tarih Okulu* IV. (2009): 67.

ormanlık alanların bulunduğu bölgelerin katran üretiminde ön plana çıktığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Çalışma alanı olarak belirlenen Karasi Sancağı ve civarı da bahsedilen bitki örtüsü ve limanlara olan yakınlığı itibarıyla katran üretimi hususunda önemli görülen bölgelerden birisi olarak dikkati çekmektedir.

Osmanlı klasik dönemine ait tahrir defterlerine yansıyan veriler, reaya sınıfının üretim faaliyetlerinde ve gelir gruplarındaki farklılıkların, geniş Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.²² Üretim faaliyetlerinin stratejik önemi doğrultusunda toplumda uzmanlaşmayı teşvik eden özel grupların varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, tahrir defterlerinde “katrancıyan” olarak kaydedilen kişilerin, genel vergilendirme sisteminde diğer gruplardan ayrı bir statüye tabi tutulduğu görülmektedir. Söz konusu farklılık, yalnızca katran üreticileriyle sınırlı kalmamış, özel ürünlerin üretimiyle ilgilenen diğer reaya grupları için de uygulanmıştır. Osmanlı toplumunda bu tür sosyal sınıfların ve tabakalaşmanın ortaya çıkışı, kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin doğal bir sonucu olmasının yanı sıra, devletin piyasa ihtiyaçlarını karşılamak, üretimde sürekliliği sağlamak ve uzmanlaşmayı teşvik etmek amacıyla doğrudan müdahaleleriyle şekillenmiştir.²³

Devletin sosyal ve iktisadi planlama süreçlerinin temel dayanağı olan tahrir defterlerinde, bahsedilen sosyal tabakaların titizlikle kaydedildiği açıkça görülmektedir. Bu durum, özellikle kanunnamelerde yer alan detaylı ifadelerle vurgulanmaktadır. Kanunnamelerdeki, “*Ol sancağa varub ol yerlerde vaki’ olan şehirlerden ve kasabâttan kurradan ve mezârî’den ve araziden ve bağdan ve bahçeden efraddan ve eşhasdan fil cümle ebvab-i mahsulatın senevisinden ve şehrisinden ve yevmiyesinden ve bad-ı hevasından kalil ve kesir nakir ve kıtmir tımar da ve evkafta ve emlâkde ve reaya-yı tımar da ve evkafta ve emlakde vaki olan yerlerde muafandan ve kürekçiden ve çeltükçiden ve yörükden ve canbazdan ve ahali-i ma’den ve sâyyadin ve doğancı ve katrancı ve yaya müsellemler halkından bilcümle ol sancakda her ne varsa defter olub, efrad-ı insandan bir ferd ve ebvab-ı mahsulattan bir habbe cüz’i ve külli hariç-i ez defter nesne kalmayub yazılması*” şeklindeki kayıtlar, toplumdaki her bireyin ve her tür mahsulün eksiksiz bir şekilde belgelenmesine gösterilen özeni yansıtmaktadır.²⁴ Bu ayrıntılı kayıtlar, Osmanlı idaresinin, toplumun her kesiminin ekonomik ve sosyal yapısını dikkatle izlediğini ve bu verileri merkezi planlamanın bir aracı olarak kullandığını göstermektedir.

Bahsedilen kanunnamede ifade edildiği üzere, Osmanlı toplumu, sosyal sınıf ve grupları yaşam biçimleri ve üretim faaliyetleri temelinde sınıflandırarak bu grupları farklı ve özel kurallarla kayıt altına almıştır. Bu planlamanın temelinde, Osmanlı’nın sosyal ve iktisadi yapılar ile üretim ve yaşam biçimlerine ilişkin tarihsel tecrübeler etkili olmuştur. Ayrıca geleneksel toplum yapısı içerisinde sosyal ve iktisadi ilişkiler de uzun

²² Halil Cin, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite Ve Osmanlı Düzeni*. (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995), 292.

²³ Yunus Koç, *16. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında İskân ve Nüfus Yapısı*. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 59.

²⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri*. C.2-3. (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990-1991), 368.

yıllar boyunca şekillenen dengeler ve eğilimler doğrultusunda korunmuş; bu süreçte değişim eğilimleri mümkün olduğunca kontrol altında tutularak üretim ve toplumsal istikrarın devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.²⁵

Osmanlı klasik dönemi taşrasındaki sosyal yapının izahı açısından en doğru verilere ulaşılabilen tahrir defterlerinin tahlil edilmesi, katran üretimiyle uğraşan reayanın defterlerde özel bir şekilde belirtildiğini ortaya koymaktadır. Bu gruplar, bir yandan bazı vergi muafiyetlerinden yararlandırılmış, diğer yandan ise katran üretimiyle ilgili belirli yükümlülüklerle tabii tutulmuşlardır. Kaynaklar, katran üreticilerinin bu alanda ihtisas sahibi kişiler olduğunu ve bu uzmanlığın oğulları aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmasının teşvik edildiğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı'nın üretim süreçlerinde sürekliliği sağlama ve belirli alanlarda uzmanlaşmayı teşvik etme politikalarını yansıtmaktadır. Tahrir defterleri ve kanunnamelerde karşılaşılan katran üreticilerine ilişkin bu özel durumun temelinde, katranın bahsedilen dönemde bilhassa askeri alanda yaygın kullanımının yanında gündelik hayatta da değişik alanlarda kullanılıyor olması yatmaktadır. Stratejik bir ürün olarak değerlendirilen katranın üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamak ve piyasaya düzenli bir şekilde ulaşmasını temin etmek amacıyla, bu üretim faaliyetleri özel şartlara bağlanmıştır. Katran üreticileri, “katrancıyan taifesi” adıyla tahrir defterlerine kaydedilmiş, bu grup reayaya belirli muafiyetler ve yükümlülükler getirilmiştir. Özellikle katrancıların oğulları da aynı statüde belirtilmiş ve belirli vergi muafiyetlerinden yararlandırılmıştır.²⁶ Bu tür uygulamaların, Osmanlı toplumundaki diğer özel üretim gruplarında da benzer şekilde görüldüğü dikkat çekmektedir.

Karasi ve havalisinde olduğu gibi, Biga Sancağı'nda da katran üretiminin önemli bir faaliyet olduğu görülmektedir. 1513 tarihli Biga Sancağı Kanunnamesi, bu bölgedeki katran üreticileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kanunnamede, “katrancıyan” veya “ziftciyan” olarak kaydedilen reayanın ürettikleri katran üzerinden aynı olarak vergilendirildiği, iki hane başına bir kantar katran teslim ettikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, katrancıyan taifesinin sundukları hizmetler karşılığında “cümle avarızdan” muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Ziftciyan olarak kaydedilen üreticilerden ise işledikleri zifti *beğliğe* 25 akçadan satmaları istenmiştir.²⁷ Bu uygulamalar, Osmanlı'da stratejik ürünlerin üretim ve dağıtımını düzenlemek amacıyla geliştirilen özel vergi ve muafiyet politikalarının bir yansımasıdır.

Üretilen katranın belirli miktarlarının aynî olarak vergi kaydedilmesi veya bazı katrancı taifesinin ürettiği katranın belirlenen fiyat üzerinden *beğliğe* verilmesi usulü, kanunnamelerde açıkça belirtilmiştir. Kepsud Nahiyesinde 1521 senesinde Gürecik, Gej Depe ve Dünder Hisarı köylerinde katrancıyan taifesine kayıtlı olanlarla ilgili olarak tutulan kayıtlarda, katrancılık faaliyetinde bulunan kişilerin tüm avarız vergilerinden padişahın verdiği “muafname” ile muaf tutuldukları görülmektedir. Kayıтта, Gürecik karyesine on kantar, diğer bahsedilen karyelere ise ikişer kantar katran yazılmıştır.

²⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 62.

²⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri, Tahrir Defteri, No. 111, 577

²⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 160.

Vergi olarak kaydedilen miktarda katranın, katran emini tarafından toplanarak *beğliğe* teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca belgede yer alan ifadelerle göre, bu köylerden alınacak olan üç kantarlık vergi zeyl edilerek toplamda 17 kantar katran alınması planlanmıştır. Belgede aynı olarak alınan 17 kantarlık verginin katran emini tarafından toplanarak *beğliğe* teslim edilmesi istenmiştir.²⁸

Katran üzerinden alınan aynı vergi ile ilgili bahsedilen belgede, Gürecik, Gej Depe ve Dünder Hisarı karyelerinde 60 hanenin katrancıyan ve müsellemler olarak kaydedildiği görülmektedir. *Beğliğe* katran emini aracılığıyla teslim edilmesi istenen katran miktarı incelendiğinde, her dört hane için bir kantar katran verildiği görülmektedir. Ayrıca belgede adı geçen köylerde, köhne defterde 69 hanenin *beğliğe* katran gönderdiği kaydedilmiştir. Ancak sonrasında hane sayısının 60'a düştüğü tespit edilmiştir. Bu durum üzerine, 9 hanenin daha eklenmesiyle birlikte toplamda 69 haneden 25 kantar katran alınması kayıtlara geçmiştir.²⁹ Bu belgeler, katran vergilendirme sisteminin işleyişini ve köylerdeki hane sayısının değişimine bağlı olarak vergi yükümlülüklerinin nasıl düzenlendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Belgede dikkati çeken hususlardan birisi de bu üç köyde katrancı yazılan hane sayısının 69 dan fazla olmasıdır. Tahrir defterinin tamamı incelendiğinde nahiyedeki bu üç köyün dışında diğer köylerde de katrancı yazılan hanelerin olduğu görülmüştür. *Beğliğe* istenilen katranın yalnızca bu üç köyde seçilen 69 hane tarafından üretilmesi, bu hanelerin ekstra vergi muafiyetlerinden yararlanması sonucunu doğurmuştur. Katrancıyan ve müsellemler olarak kaydedilen bu 69 hane, padişah tarafından verilen muafname-den faydalanmıştır. Diğer katrancıların da deftere bazı vergilerden muaf tutuldukları ve ayrı bir grup olarak kaydedildikleri görülmektedir. Biga kanunnamesinde de katrancıyan cemaatinden bahsedilirken “*bu 16 nefer kimselerdir ki katrancılardır... Cem'i avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyyeden muaf ve müsellemlerdir....kalan katrancılar cemaatleriyle bile arz olunup makbul ve müsellemler dıtdular...*” ifadeleri geçmektedir. Bu ifadeler, katrancıların tahrir defterinde ayrı bir grup olarak değerlendirildiğini ve vergi muafiyetlerinden faydalandıklarını ortaya koymaktadır. Askeri amaçlı devletin ihtiyaç duyduğu katranın temini hususunda sancak ve nahiyelerde belirli miktarda hane-nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.³⁰

Tahrir defterlerinde karşılaşılan kayıtlarda, katrancı taifesinin özenle denetlendiği ve devletin bilhassa askeri amaçlarla ihtiyaç duyduğu miktarda katranın temini hususunda bir organizasyona gidildiği görülmektedir. Kayıtlarda, katran üreten reayadan belirlenen miktarda aynı olarak ödenen verginin toplanarak *beğliğe* teslimi hususunda aracı olarak kullanılan bir katran emininin bahsedilmektedir. Belgede yer alan “*mikdarlu mikdarınca*” toplanması gereken aynı verginin miktarını belirtmektedir. Ayrıca katran temin etmesi planlanan hane sayısındaki düşüş veya artış durumları da buna göre ödenecek katran miktarının belirlenmesi gibi hususlarda belgeye yansımış; bu

²⁸ BOA, TD 111, 577.

²⁹ BOA, TD 111, 614.

³⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 160.

durumlara bağlı olarak ödenecek katran miktarının belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Katran emininin, bu konularla ilgili olarak görevli olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Katranın üretiminde ve piyasaya dağıtımında gerekli hassasiyetin gösterildiği, bahsedilen belgelere yansımıştır. Burada, dikkat edilmesi gereken bir denge olduğu görülmektedir. Hem devletin askeri amaçlarla ihtiyaç duyduğu katranın temin edilmesinin devamlılığını sağlamak, hem gündelik hayatta halkın ihtiyacı olan katranı piyasaya sürmek hem de katran üretiminde kullanılan ormanlık alanın devamlılığını sağlamak dikkat edilmesi gereken hususlardır. Osmanlı iktisat anlayışı çerçevesinde, devletin gereksinim duyduğu gelirleri artırma ve sürdürülebilir kılma esasının yanı sıra halkın ihtiyaç duyduğu temel malların iâşecilik ilkesi gereği pazarlara dağıtarak ulaşılabilir kılmak önemli bir husustur.³² Bu dengenin hem devletin hem de toplumun ihtiyaçlarını gözetten bir yaklaşımı ifade ettiği görülmektedir.

Katranın askeri amaçlarla ordu tarafından temin edilmesi kadar halkın ihtiyacını karşılama noktasında da özen gösterilmiş olduğu belgelere yansımıştır. Tüketimdeki bu devamlılığın yanında üretimdeki devamlılığın da sağlanması için özen gösterildiği görülmektedir. Reayadan alınan katranın yanında, yeniçeri ocağı içerisinde de katrancıların varlığı dikkat çekmektedir. Yeniçeri ocağının 52. ortasının katrancı ortası olarak adlandırıldığı görülmektedir.³³

Katran üretiminde kullanılan ormanların varlığının korunması da önemli bir sorun teşkil etmiştir. Osmanlı ekonomisinin taşrada tarım ve hayvancılık üzerine kurulduğu düşünüldüğünde, ormanlık alanların muhafaza edilmesi ve verimliliğinin devamı ayrı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.³⁴ Biga Sancağı kanunnamesinde, Kaz Dağı ve civarında katran üretenlerin ihtiyaç duydukları ağaçları bulmakta zorluk çektikleri görülmektedir. Durum, belgede “*şimdiki halde amele yarar ağaçları olmadığı sebepten perakende olup Beğ sancağında Tuzla kadılığına tabi yerlerde mütemekkindirler*” ifadeleri ile anlatılmıştır. Kayıtlarda katrancılardan kestikleri ağaçlardan ötürü tımar erlerine “*nesne vermemeleri*” istenilmiş; ancak bazı durumlarda gerekli ağaç bulunamayınca katrancı taifesinin başka bölgelere göç etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.³⁵

Dönemin kaynaklarında farklı bir topluluk olarak kaydedilen katrancıyan cemaatleri, Osmanlıda üretim ve üretimin sosyal sonuçları itibarıyla önemli bir örnek teşkil etmektedir. Defterlere bir takım vergi muafiyetleriyle birlikte kaydedilen katrancı grupların ürettikleri katran üzerinden aynı olarak kaydedilen vergi miktarı bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Yukarıda izah edilen belgelerle yakın tarihlerde Biga sancağında bulunan katrancılara iki haneye bir kantar katran yükümlülüğü getirilmişken, Karsı sancağında ve bölgeye yakın olan Kepsud nahiyesinde dört haneye bir kantar katran

³¹ BOA, TD 111, 614.

³² Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 50

³³ Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü II*. (Ankara: Meb Yayınları, 1983), 214.

³⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*. (Ankara: Barış Yayınevi, 1999), 138.

³⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 160.

yükümlülüğü getirilmiştir. Belgelerde katranın tartılması ile ilgili olarak kantar kullanıldığı görülmektedir. Bir ölçü birimi olarak kantarın değeri İslam coğrafyasında ve klasik dönem Osmanlı memleketlerinde farklılık göstermekle beraber bir İstanbul kantarı 44 okka yani 56,449329 kg olarak kabul edilmiştir. Tanzimat döneminde yapılan tartı reformlarında da bahsettiğimiz miktar kabul edilmiştir.³⁶

Orta Çağlardan Osmanlı'ya hatta günümüze kadar benzer yöntemlerle doğal bir ürün olarak imal edilen katran, hayatın değişik alanlarında kullanılmıştır. Ana kullanım alanları yukarıda izah edilmiş olmakla birlikte aydınlatmadan hayvancılığa, sağlıktan boya malzemesi olmaya kadar çok geniş bir kullanım alanı bulan katran, hem bahsettiğimiz toplumsal alanda hem de askeri amaçlarla kullanımıyla stratejik önem arz eden bir ürün olmuştur. Hem Osmanlıda hem de batıda cezalandırma amaçlı olarak da katran kullanıldığı görülmektedir. Suçlunun katrana bulanıp üzerine tüy dökülmesi Avrupa'da yaygın bir ceza yöntemidir.³⁷ Osmanlıda mahkeme kayıtlarına geçen olay ve ifadelerden de katranın ilginç bir kullanım alanı görülmektedir. 17. yüzyıla ait şer'îye sicillerinde, zina gibi bazı suçların gerçekleştiği evlerin kapılarının katranla boyanarak teşhir edildiği anlaşılmaktadır.³⁸

Sonuç

Anadolu coğrafyasında katran üretimi, tarih boyunca ekonomik, sosyal ve stratejik boyutlarıyla dikkat çeken bir faaliyet olarak öne çıkmıştır. Coğrafi koşulların ve iklim özelliklerinin uygunluğu, çam, sedir ve ardıç gibi katran üretiminde kullanılan ağaçların doğal yaşam alanı oluşturmaya olanak tanımış; bu durum, Anadolu'nun özellikle Karası ve Biga sancakları gibi bölgelerini önemli üretim merkezleri haline getirmiştir. Osmanlı öncesi dönemlerde başlayan üretim geleneği, Osmanlı Devleti'nin güçlü idari ve ekonomik yapısıyla daha düzenli ve kontrollü bir sisteme kavuşturulmuş, katranın ticari ve askeri önemine uygun bir biçimde organize edilmiştir.

Osmanlı döneminde katran, yalnızca ekonomik bir meta olarak değil, aynı zamanda askeriye ve denizcilik gibi stratejik alanlarda kullanılan temel bir malzeme olarak öne çıkmıştır. Tahrir defterleri ve kanunnameler, devletin bu üretim faaliyetlerini yakından izlediğini, katran üreticisi reayanın "katrancıyan" olarak ayrı bir statüde değerlendirildiğini ve bu kişilere yönelik özel muafiyetler ile yükümlülüklerin düzenlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı'nın üretimde sürekliliği sağlama ve belirli alanlarda uzmanlaşmayı teşvik etme politikalarının önemli bir yansımasıdır. Makale boyunca ele alınan belgeler, Osmanlı idaresinin, hem askeri hem de sivil

³⁶ Cengiz Kallek, "Kantar." *TDVİA*, 24 (2001), 318.

³⁷ Barry Levy, "Tar And Fetahers." *The Journal of the Historical Society* XI (2011): 85-110.

³⁸ Cemal Çetin, Anadolu'da Kapiya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri ışığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)." *Turkish Studies* 9/1 (2014): 133-156; Sibel Kundakçı Kavaklı, "Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar." *Karadeniz Araştırmaları* 16/54 (2017):133; Melis Altan, "Manisa Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyo-Ekonomik Hayat." (Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2024,) 158.

ihtiyaçlar doğrultusunda katran üretiminin sürdürülebilirliğine verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Katran üreticilerinin oğullarına da aynı statünün devredilmesi, Osmanlı'da üretim geleneklerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını teşvik eden bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Detayları çalışma içerisinde belirtilen belgeler ışığında, üretim ve toplumsal sınıfların oluşumu arasındaki ilişki net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Katranın ekonomik boyutları kadar sosyal ve çevresel etkileri de bu çalışma bağlamında dikkat çekicidir. Katran üretiminde kullanılan ağaçların bulunduğu ormanlık alanlar, doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti, ormanların korunması ve bu kaynakların verimli kullanılabilmesi için çeşitli önlemler almış; ormanlık bölgelerdeki üretim faaliyetlerini sıkı bir şekilde denetlemiştir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin yalnızca üretim süreçlerine değil, aynı zamanda çevresel kaynakların korunmasına da önem verdiğini göstermektedir.

Tarihsel süreçte katran üretiminin ticaret üzerindeki etkileri de göz ardı edilemeyecek derecede büyüktür. Karasi ve Biga sancakları, hem Ege hem de Marmara bölgelerinde deniz ticareti açısından stratejik bir konuma sahip olmuş ve üretilen katranın farklı bölgelere ulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tahrir defterlerinde detaylı bir şekilde yer alan kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin üretim ve vergilendirme sistematiğini anlamak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Özellikle stratejik bir ürün olarak katranın, Osmanlı toplumundaki sosyal tabakalaşmayı nasıl etkilediğini ve bu üretim faaliyetine dayalı olarak şekillenen uzmanlaşmanın toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü anlamak, ilerleyen araştırmalar için de bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Anadolu'da katran üretimi ve ticareti, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan öte, tarih boyunca coğrafi, sosyal, askeri ve idari yapıların şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu faaliyeti stratejik bir ürün olarak ele alıp detaylı bir şekilde düzenlemesi, bu alandaki tarihsel sürekliliğinin ve öneminin açık bir göstergesidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, bu üretim geleneğinin daha geniş bir çerçevede ele alınmasını sağlayarak hem Osmanlı ekonomisinin dinamiklerini hem de çevresel sürdürülebilirlik konusundaki yaklaşımlarını daha iyi anlamamıza olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- “Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi.” *Rerum Britannicarum MediiAevi Scriptores*, Ed. William Stubbs, London: Longman, 1864.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 2 (1453-1559)*. Ankara: Barış Yayınevi, 1999.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. C.2-3. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990-1991.
- Altan, Melis. “Manisa Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyo-Ekonomik Hayat.” Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2024.
- Avcı Ahmet ve Özen Raşan. “Kara Hekim: Katranın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı.” *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Veterinerlik Dergisi*, 30/1 (2016): 39-44.
- Carey, Brian Todd ve Allfree, Joshua ve Cairns, John. *Warfare in The Medieval World*. Pen & Sword Military, 2006.
- Cin, Halil. *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite Ve Osmanlı Düzeni*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Çavuşdere, Serdar. “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar.” *Tarih Okulu IV*. (2009): 53-75.
- Çetin, Cemal. “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vak’aları: Konya Şeriye Sicilleri ışığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750).” *Turkish Studies*. 9/1 (2014): 133-156.
- Fleet, Kate. *Erken Dönem Osmanlı Döneminde Türk Ceneviz Ticareti*. Çev. Özkan Akpınar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Goitein, Shelomo Dov. “Mediterranean Trade Preceding The Crusades: Some Facts and Problems.” *Offprint Diogene* 59 (1967): 47-62.
- Guillelmus Adae. *De Modo Saracenos Extirpandi. Recueil Des Historiens Des Croisades II*, 524-555. 1906.
- Gürdal, Ekrem. “Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi: 968 Numaralı Güherçile Tahrir Defterinin Değerlendirilmesi ve Latin Harflerine Çevrilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2015.
- Hellenkemper, Hansgerd ve Hild, Friedrich. *Tabula Imperii Byzantini 8 Lykien Und Pamphylien*. Wien: Vlg Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004.

- Heyd, Wilhelm. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2000.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Çev. S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- İnce, Yunus. “Kârhâneneden baruthâneye Karaman Eyaleti’nde güherçile üretimi (18–19. Yüzyıllarda)”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Studies in Ottoman Science)* 13, sy. 1 (Aralık 2011): 11-30.
- Kallek, Cengiz. “Kantar.” *TDVİA*, 24 (2001):, ss. 317-320.
- Koç, Yunus. *16. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında İskân ve Nüfus Yapısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Kundakçı Kavaklı, Sibel. “Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar.” *Karadeniz Araştırmaları* 16/54 (2017): 153-170.
- Kurzweil, A. ve D. Todtenhaupt. “Technologie Der Holzteergewinnung.” *Acta Praehistorica Et Archaeologica*, 23 (1991): 63-79.
- Levy, Barry. “Tar And Fetahers.” *The Journal of the Historical Society* XI (2011): 85-110.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. Çev. Selen Y. Kölay. İstanbul: Arkadaş Yayınlar, 2010.
- Lopez, Robert ve Raymond, Irwing, *Medieval Trade in The Mediterreanean*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Marino Sanudo. *Liber Secretorum Fidelium Crucis Super Terrae Sanctae*. Hanoviae: Typis Weshelianis Apud Heredes Joannis Aubrii, 1611.
- Marino Sanudo. *The Book Of The Secrets Of The Faithful Of The Cross, Liber Secretorum Fidelium Crucis*. Farnham, 2011.
- Nossov, Konstantin. *Ancient And Medieval Siege Weapons*. Spellmount, 2006.
- Nutki, Süleyman. *Kamus-i Bahri, Denizci Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü II*. Ankara: Meb Yayınları, 1983.
- Pliny The Elder. *Naturalis Historia*. Impressi Venetiis: Per Nicolaum Ienson Gallicum, 1472.
- Raymond D’aguilers. *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*. Çev. Johnhugh Hill-Laurita Hill, Philadelphia: Pennsylvania: American Philosophical Society, 1968.
- Schein, Sylvia. *Fidelis Crucis: The Papacy, The West And The Recovery Of The Holy Land 1274-1314*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri, Tahrir Defteri, No. 111.

Taş, Mustafa. “18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Zift ve Katran Temini.” *Turkish Studies History* 15/4 (2020): 1225-1242

Theophrastus, *Historia Plantarum*. Impressum Taruisii: Per Bartholomaeum Confalonarium De Salodio, 1483.

Türkmenoğlu, Mehmet Ali ve Polat, Murat. “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi Uygulamaları: Birecik Ve Rumkale Örneği”. *Ekonomi, Finans ve İşletme Yönetimi Alanında Güncel Gelişmeler III*. Ed. Alican Umut. İstanbul: Nobel. (2022): 273-284.